

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра фінансів

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

Пенсійне забезпечення: вітчизняна практика та зарубіжний досвід

Студентки 2 курсу, 5-м групи,
спеціальності 072

«Фінанси, банківська справа та страхування»
спеціалізації «Публічні фінанси»

Жмурко Ганни
Олександрівни

Науковий керівник

Савченко Наталія к.е.н., доцент

Григорівна

Керівник освітньо-професійної програми
д.е.н., професор

Макогон Валентина
Дмитрівна

Завідувач кафедри фінансів
д.е.н., професор

Якович заслужений діяч науки і техніки України

Чугунов Ігор

Київ 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	6
1.1. Інституційні засади розвитку системи пенсійного забезпечення в 6 Україні	
1.2. Зарубіжний досвід функціонування систем пенсійного забезпечення	15
РОЗДІЛ 2. ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В 23 УКРАЇНІ	
2.1. Аналіз формування і використання фінансових ресурсів Пенсійного 23 фонду України	
2.2. Особливості розвитку фінансових відносин в системі недержавного пенсійного забезпечення	30
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В 34 КОНТЕКСТІ ПРОГРЕСИВНОГО СВІТОВОГО ДОСВІДУ	
3.1. Напрями розвитку державного пенсійного забезпечення в Україні 34	
3.2. Шляхи вдосконалення системи недержавного пенсійного 40 забезпечення	
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49
ДОДАТКИ	54
ВСТУП	

Посилення соціальної спрямованості ринкових перетворень вимагає, щоб соціально-економічна політика держави була направлена на досягнення

європейських стандартів життя та загальнолюдських цінностей. Це передбачає формування ефективної системи пенсійного забезпечення як один із визначальних чинників суспільного добробуту. В даному аспекті ефективність функціонування пенсійної системи та її реформування стають важливою умовою суспільного розвитку і соціальних перетворень. Наразі чинна система пенсійного забезпечення в Україні знаходиться в стані реформування.

Основне соціальне призначення системи пенсійного забезпечення полягає в гарантуванні мінімально необхідного для проживання рівня доходу у випадку виходу громадян на пенсію. Такі соціальні стандарти встановлюються для запобігання поширення бідності серед людей похилого віку.

Проведення пенсійної реформи потребує вирішення багатьох проблем, серед яких слід виокремити такі: недостатній для якісного життя розмір пенсій багатьох категорій пенсіонерів; невідповідність системи управління пенсійними ресурсами принципам соціального партнерства; недосконалість законодавчої бази.

Фінансово-економічні засади соціальної проблематики у цілому та пенсійної, зокрема, висвітлені в наукових працях вітчизняних вчених-економістів: Е. Лібанової, Б. Надточія, В. Новикова, В. Опаріна, І. Сироти, В. Федосова, І. Чугунова, М. Шавариної, Ю. Шклярського, С. Юрія, В. Яценка, а також зарубіжних науковців: М. Вінера, К. Еклунда, Л. Ерхарда, Х. Крюссельберга, Х. Ламперта, Е. Нікбахта, А. Рюстова, Дж. Стігліца, Г. Мак Таггарта, С. Фішера, А. Шюллера, Л. Якобсона та ін.

Разом з тим, низка проблем у сфері пенсійного забезпечення залишається не вирішеними. Зокрема, потребують подальшого вивчення теоретико-методологічні засади розвитку фінансових відносин у сфері пенсійного забезпечення. Системної оцінки та узагальнення вимагає діяльність Пенсійного фонду України в частині формування його доходів та цільового використання фінансових ресурсів у контексті процесів формування трирівневої пенсійної системи в Україні.

Наявність цих та інших складних і нерозв'язаних питань, а також важливе соціально-економічне значення пенсійної системи обумовили вибір теми випускної кваліфікаційної роботи та її актуальність.

Мета і завдання дослідження. Метою випускної кваліфікаційної роботи є розкриття теоретичних та практичних засад пенсійного забезпечення, визначення напрямів розвитку системи пенсійного забезпечення в контексті вітчизняного і світового досвіду.

Відповідно до мети у роботі було поставлено і вирішено такі завдання:

- розкрити теоретичні засади пенсійного забезпечення;
- визначити інституційні засади розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні;
- дослідити світовий досвід розвитку систем пенсійного забезпечення;
- проаналізувати особливості формування і використання фінансових ресурсів Пенсійного фонду України;
- здійснити аналіз розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні;
- визначити напрями вдосконалення системи пенсійного забезпечення в Україні в контексті світового досвіду.

Об'єктом дослідження є система пенсійного забезпечення.

Предметом дослідження є фінансові відносини, що виникають в процесі формування і використання коштів системи пенсійного забезпечення в Україні та світі.

Методи дослідження. Основу кваліфікаційної роботи становить сукупність загальнонаукових та спеціальних прийомів і методів дослідження. Зокрема, у першому розділі застосовано діалектичні та формально-логічні, системні та

структурні методи, історичні підходи, що сприяло реалізації концептуальної єдності дослідження. В другому – економіко-статистичні методи дослідження, аналіз і синтез, узагальнення, індукцію і дедукцію, порівняння, зокрема, групування, відносні величини та графічні прийоми. У третьому розділі використано спеціальні прийоми, логічні підходи.

При написанні кваліфікаційної роботи використовувалися законодавчонормативні документи з питань пенсійного забезпечення, наукова, періодична література, монографії вітчизняних науковців, офіційні звітні дані про формування і використання коштів Пенсійного фонду України та недержавних пенсійних фондів.

За результатами виконання випускної кваліфікаційної роботи опубліковану 1 статтю: Пенсійне забезпечення: вітчизняна практика та зарубіжний досвід // 3б. наук. ст. студ. – К.: Київ. нац. торг-ек. ун-т, 2021. Обсяг статті становить: 0,3 д.а.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці напрямів вдосконалення системи пенсійного забезпечення в Україні в контексті прогресивного світового досвіду, які можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях проблематики пенсійного забезпечення.

Структура та обсяг роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Інституційні засади розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні

До основних пріоритетів соціальної політики необхідно віднести посилення соціального захисту населення в частині формування ефективного фінансового механізму пенсійного забезпечення населення.

Відповідно до ст.46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законодавством. Це право громадян гарантується за рахунок виплат коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також коштів бюджетів різних рівнів, коштів з інших джерел. Достатній рівень життя громадян, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом, має забезпечуватись за рахунок сплати пенсій, допомог, інших соціальних виплат [12].

Як відомо, пенсійне забезпечення є одним з видів соціального забезпечення непрацездатних громадян в Україні. Значення пенсійного забезпечення для соціального захисту громадян важко переоцінити: пенсійні виплати отримують близько 11 мільйонів осіб (станом на кінець 2020 року), при цьому для більшості з них такі виплати є основними і такими, що мають сплачуватись на рівні, не нижче мінімальних соціальних стандартів [10]. Тому питанням пенсійного забезпечення громадян постійно приділяється особлива увага, адже це зачіпає інтереси багатьох людей.

Традиційно пенсія (від латинського слова "*pensio*" – *платіж*) – це регулярні грошові виплати як форма матеріального забезпечення непрацездатних [14]. Пенсії – регулярні грошові виплати з державних, громадських чи приватних фондів соціального забезпечення або страхування особам похилого віку, інвалідам, утриманцям і сиротам, а також заслуженим та привілейованим особам [16].

Пенсії розглядаються як один з шляхів (способів) матеріального забезпечення непрацездатних громадян за рахунок суспільних фондів споживання, при якому повинна враховуватись їх суспільно-корисна праця, встановлюватись єдність умов і норм пенсійного забезпечення всіх категорій працюючих.

Із прийняттям Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» дещо змінилися акценти в розумінні поняття, змісту та ознак пенсій [22].

Головним серед них є визначення страхового характеру більшості пенсій, встановлення залежності їх призначення та отримання від факту участі громадян в системі соціального страхування, від тривалості страхового стажу та сум страхових внесків. Тепер вже недостатньо визначити трудові пенсії; необхідно виділити ті пенсії, які формуються за рахунок коштів пенсійного страхування, інших видів соціального страхування (трудові страхові пенсії), та ті, які формуються за рахунок виплат з Державного бюджету та місцевих бюджетів (трудові державні або нестрахові пенсії).

Згідно із ст. 1 вищезгаданого Закону під пенсією розуміють щомісячну пенсійну виплату в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого законодавством пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених законодавством. Крім того, згідно з ст.4 даного закону пенсії разом з довічними пенсіями та одноразовими виплатами відносяться до категорії пенсійних виплат системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування [22].

Враховуючи вищезазначене, під пенсійним забезпеченням слід розуміти вид соціального забезпечення населення, який пов'язаний з виплатою щомісячних і, як правило, довічних грошових виплат – пенсій – непрацездатним громадянам в зв'язку з настанням певних найбільш несприятливих соціальних обставин – старості, інвалідності, втрати годувальника та інших, передбачених чинним законодавством.

В контексті даного дослідження, цікавим є співставлення термінів «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування». Як відомо, пенсійне страхування є одним

з видів соціального страхування. При цьому, виходячи із змісту ст. 25 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та ст.1 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, під пенсійним страхуванням слід розуміти систему матеріального забезпечення непрацездатних громадян пенсіями, допомогами, іншими видами забезпечення та обслуговування в разі настання страхових випадків, передбачених законодавством (старість, інвалідність, втрата годувальника та ін.), за рахунок страхових внесків до пенсійних та соціальних фондів [22].

Функції акумуляції внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, виплату пенсій, інших соціальних виплат, а також контроль за цими процесами в нашій державі покладено на Пенсійний фонд України.

Державний Пенсійний фонд України був створений у 1991 році. Кошти цього фонду не входять до Державного бюджету, витрачаються відповідно до цільового призначення і не можуть бути використані на інші цілі, крім виплати пенсій і допомоги.

З 1 січня 2004 року в Україні запроваджено реформовану солідарну пенсійну систему та добровільну накопичувальну систему через недержавне пенсійне забезпечення. Базовими законами, які регулюють відносини у сфері пенсійного забезпечення є Закон України від 09.07.2003 р. № 1058–IV “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” та Закон України від 09.07.2003 р. № 1057–IV “Про недержавне пенсійне забезпечення”.

Законодавством передбачено впровадження трирівневої пенсійної системи, яка розширить можливості для підвищення добробуту громадян та економічного зростання в Україні [22].

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка базується на засадах солідарності, субсидування і

здійснення виплати пенсій та надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка базується на засадах накопичення коштів у Накопичувальному фонді, які обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках застрахованих осіб.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат, що буде доповненням до пенсійних виплат з I та II рівнів.

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Громадяни України можуть бути учасниками та отримувати пенсійні виплати одночасно з різних рівнів системи пенсійного забезпечення в Україні. Обов'язковість участі або обмеження щодо участі громадян у відповідних рівнях системи пенсійного забезпечення в Україні та отримання пенсійних виплат встановлюються законами з питань пенсійного забезпечення.

Міністерство соціальної політики України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері пенсійного забезпечення.

Управління фінансами загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснює Пенсійний фонд України.

Пенсійний фонд є органом, який здійснює керівництво та управління солідарною системою, провадить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату

пенсій, допомоги на поховання, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду.

Пенсійний фонд є самоврядною неприбутковою організацією і здійснює свою діяльність на підставі статуту, який затверджується його правлінням.

Джерелами формування коштів Пенсійного фонду є:

- страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
- інвестиційний дохід, який отримується від інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах;
- кошти державного бюджету та цільових фондів, що перераховуються до Пенсійного фонду у випадках, передбачених законодавством;
- суми від фінансових санкцій, застосованих відповідно до законодавства до юридичних та фізичних осіб за порушення встановленого порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків та використання коштів Пенсійного фонду, а також суми адміністративних стягнень, накладених на посадових осіб та громадян за ці порушення;
- благодійні внески юридичних та фізичних осіб;
- добровільні внески;
- інші надходження відповідно до законодавства [22].

Кошти Пенсійного фонду не включаються не підлягають оподаткуванню.

Слід відмітити, що на сучасному етапі серед задекларованих джерел надходження відсутні доходи від ведення інвестиційної діяльності Пенсійним фондом, оскільки Пенсійний фонд не проводить інвестиційну політику, зважаючи на не розвиненість фінансового ринку в Україні та відсутність тимчасово вільних фінансових ресурсів фонду, враховуючи його дефіцитність.

Зазначимо, що кошти Пенсійного фонду використовуються на:

- виплату пенсій;
- надання соціальних послуг;
- фінансування адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду;
- оплату послуг з виплати та доставки пенсій;
- формування резерву коштів Пенсійного фонду [22].

З метою забезпечення фінансової стабільності Пенсійного фонду формується резерв коштів Пенсійного фонду.

Резерв коштів Пенсійного фонду складається з резерву коштів для поточних потреб та резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах.

Резерв коштів для поточних потреб формується з метою забезпечення своєчасного та в повному обсязі фінансування виплати пенсій і надання соціальних послуг у сумі, що дорівнює місячній потребі на зазначені цілі згідно з бюджетом Пенсійного фонду на відповідний рік та затверджується в його складі.

Після забезпечення виплати пенсій та надання соціальних послуг і створення резерву коштів для поточних потреб надлишкові кошти Пенсійного фонду зараховуються до резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах, який може виникнути у зв'язку із зміною демографічної ситуації в Україні. Розмір резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах визначається за результатами щорічних актуарних розрахунків.

На систему пенсійного забезпечення мають вплив ряд факторів, зокрема до них належать такі [29]: I. Економічні:

- економічне зростання (економічний стан країни першочергово

відображається на матеріальному становищі громадян);

□ розмір страхових внесків (розмір страхових внесків відображається на матеріальному становищі майбутніх та теперішніх пенсіонерів);

□ величина частки ВВП, що спрямована на фінансування пенсій (дає змогу змінювати рівень пенсійного забезпечення, а, отже, й матеріальний стан громадян пенсійного віку);

□ інфляція (зміна рівня цін у державі впливає на матеріальне становище пенсіонерів, тому що підвищення цін знижує фактичну вартість пенсії);

□ грошові доходи населення (від рівня доходів населення залежить рівень та розмір сплати страхових внесків).

II. Інвестиційні:

□ кількість та якість інвестиційних процесів (інвестиційні процеси тісно пов'язані із фактичною вартістю заробітних плат та пенсій);

□ кількість недержавних пенсійних фондів (конкуренція між недержавними пенсійними фондами дає змогу розширити сферу послуг пенсійного страхування);

□ наявність державних гарантій (впровадження державних гарантій призводить до більшої довіри громадян країни до пенсійної системи, а також впевненості у справедливості даної системи).

III. Демографічні:

□ чисельність одержувачів пенсій (залежно від кількості пенсіонерів у країні формується видаткова частина пенсійного бюджету);

□ чисельність платників внесків (даний фактор впливає на формування бюджету фонду пенсійних виплат, який формується з обов'язкових страхових внесків);

□ вік виходу на пенсію (від цього фактора залежить кількість накопичених коштів на особовому рахунку або стаж, з якого обраховується розмір пенсії);

□ рівень народжуваності та смертності (від співвідношення між смертністю та народжуваністю залежить демографічна ситуація у країні та рівень фінансових можливостей пенсійної системи стосовно забезпечення виплат пенсій).

IV. Соціальні:

□ розміри пільг (рівень життя населення, зокрема й пенсіонерів, визначають пільги, надані державою);

□ категорії одержувачів пенсій (працездатність громадян пенсійного віку; матеріальне забезпечення пенсіонерів; віковий фактор).

V. Правові:

□ наявність відповідної законодавчо-нормативної бази (регулює діяльність системи пенсійного забезпечення).

Загалом поняття "пенсійне забезпечення" є взаємопов'язане із таким поняттям як "старіння нації". Саме поняття зводиться до співвідношення між кількістю населення пенсійного віку та працездатними громадянами. Проте термін "старіння нації" є досить умовним, тому що частка пенсіонерів залежить не лише від вікової структури населення, але й від особливостей пенсійної системи країни (наприклад, законодавчо встановлений вік виходу на пенсію по віку), а кількість працюючих громадян також має перелік чинників (наприклад, безробіття).

Пенсійні відносини є однією з основних ланок суспільно-правових відносин, котрі у політиці держави становлять складову соціальної політики – систему пенсійного забезпечення. Відносини у сфері пенсійного забезпечення є самостійним видом суспільних відносин. Вони є простими та конкретними, оскільки обов'язки та права розподілені між усіма суб'єктами.

Економічна теорія і світовий досвід дають змогу сформулювати головні принципи, на яких повинна бути побудована система пенсійного забезпечення.

Вони зводяться до таких принципів [31]:

- принцип законності (забезпечує функціонування системи пенсійного забезпечення на основі законодавчої бази даної країни);
- принцип стабільності (пенсійні виплати виплачуються періодично у визначений термін, що забезпечує стабільний дохід пенсіонерам);
- принцип обов'язкової участі у системі (кожен працездатний громадянин повинен сплачувати пенсійні внески та вибирати систему, якщо це передбачено законодавством);
- принцип прозорості (вільний доступ до інформації про діяльність системи пенсійного забезпечення для учасників);
- принцип загальнодоступності (інформація про систему пенсійного забезпечення та її використання є доступними для усіх громадян);
- принцип справедливості (призначення та виплата пенсій здійснюється згідно з чинним законодавством, гарантом якого виступає держава);
- принцип достойного рівня забезпечення у випадку непрацездатності (законодавство кожної держави передбачає розміри пенсійних виплат, котрі забезпечують гідний рівень матеріального забезпечення);
- принцип диверсифікації (інвестування коштів у різні види цінних паперів, а також розширення переліку послуг з метою мінімізації ризику);
- принцип відповідальності держави за організацію пенсійного забезпечення (держава виступає гарантом виплат та правильності нарахування пенсій);
- принцип відповідності системи пенсійного забезпечення національним особливостям, традиціям і менталітету суспільства (кожна країна, приймаючи законодавство про систему пенсійного забезпечення, спирається на особливості суспільства).

Формування нової української пенсійної системи передбачає значні зміни у чинній солідарній системі пенсійного страхування та створення принципово нових

для України елементів системи пенсійних накопичень. В Україні виплати пенсій з системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування відбуваються за рахунок двох складових. Це виплати з реформованої солідарної пенсійної системи, побудованої на принципах «соціального страхування» та «солідарності поколінь», і виплати з другого рівня - обов'язкової накопичувальної пенсійної системи, яка формується за рахунок відрахувань частини обов'язкових внесків до державної пенсійної системи. Характерною ознакою солідарної системи є те, що фінансування пенсій працівників, які завершили трудову діяльність, провадиться за рахунок внесків уже нинішнього покоління працівників і роботодавців. Ці внески акумулюються і негайно перерозподіляються у вигляді пенсійних виплат на користь пенсіонерів. Перерозподільна система, як правило, є державною.

Упровадження другого рівня передбачено лише після подолання дефіциту бюджету Пенсійного фонду і створення налагодженої та ефективної системи державного нагляду й регулювання у цій сфері.

Така конфігурація української системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування дозволить розподілити ризики, пов'язані з виплатою пенсій з першого та другого рівнів пенсійної системи і, таким чином, застрахувати майбутніх пенсіонерів від негативних демографічних тенденцій та коливань в економічному розвитку держави.

1.2. Зарубіжний досвід функціонування систем пенсійного забезпечення

Для вдосконалення існуючої вітчизняної системи пенсійного забезпечення важливе значення має вивчення та використання світового досвіду в цій сфері з метою наслідування кращих варіантів і уникнення недоліків, з якими стикалися інші країни.

У даному контексті заслуговує на увагу досвід пенсійного реформування окремих зарубіжних країн, зокрема в частині запровадження та функціонування накопичувального загальнообов'язкового рівня пенсійного забезпечення. Серед країн Західної Європи досить успішним було введення накопичувальних систем пенсійного забезпечення у Великобританії. Крім того, доцільно розглянути пенсійні системи Німеччини, Угорщини, Польщі.

Проте, враховуючи світові тенденції розвитку пенсійного страхування та визначення його місця в фінансовій системі держави, необхідно приділити більше уваги вивченню формування пенсійного страхування Великобританії, Німеччини, Франції.

Грег Мак Таггарт, керівник проекту «Впровадження пенсійної реформи в Україні» [14], досліджував досвід функціонування пенсійних систем у світі й неодноразово підкреслював, що будь-яка солідарна пенсійна система дуже залежить від демографічних ризиків. У більшості розвинених країн світу процес старіння супроводжується не тільки зниженням народжуваності, а й зменшенням смертності і, як наслідок, збільшенням тривалості життя. В Україні ж до останнього часу одночасно відбувалось зниження рівня народжуваності і підвищення рівня смертності.

Аналізуючи питання пенсійної системи в різних країнах, потрібно звернути увагу, що всі економічно розвинені країни у сфері приватного пенсійного забезпечення засвідчують ефективність функціонування таких суспільноекономічних утворень, як недержавні пенсійні фонди. Вони можуть стати важливим інструментом структурних перетворень і української економічної системи. Важливими чинниками розвитку системи недержавних пенсійних фондів є темпи зростання економіки країни, політична стабільність у суспільстві, закріплення довіри населення до добровільного пенсійного забезпечення.

Звичайно, що важливою ознакою сучасної соціально-економічної стратегії передових країн світу є ідея економічної забезпеченості гідного життя пенсіонерів.

Недосконалість української пенсійної системи в ринкових умовах обумовлює необхідність вивчення світових тенденцій в еволюції пенсійних систем, оцінити те, що вже зроблено в країні і, можливо, скорегувати з урахуванням закордонного досвіду. При цьому слід пам'ятати, що характер і структура будь-якої пенсійної системи залежить від історичних традицій, стану національної економіки, суспільства, пріоритетних напрямів соціальної політики.

У світовій практиці існує три способи пенсійного забезпечення літніх людей [14]:

1) за допомогою податків; 2) шляхом заощадження коштів (схема фінансування); 3) за солідарною системою, яку називають нефінансовою схемою страхування, що означає купівлю зобов'язання щодо отримання частки в майбутньому періоді.

За схемою фінансування працівники заощаджують частину своїх доходів і накопичують їх для використання після виходу на пенсію. Дві інші схеми – за допомогою податків та страхування – ґрунтуються на обміні між поколіннями, коли нинішні працівники сплачують за пенсіонерів [14].

У різних країнах застосовуються як окремі схеми пенсійного забезпечення, так і їх комбінація. Деякі держави, наприклад, Велика Британія, Швейцарія, Нідерланди, Ірландія і Данія покладаються на системи «фіксованої ставки», які переважно фінансуються за рахунок податків, що забезпечує основний дохід незалежно від зарплати або сплачених внесків. Інші країни - Німеччина, Італія, Франція, Австрія, Швеція віддають перевагу солідарній системі, фінансове забезпечення якої, головним чином, здійснюється за рахунок внесків на соціальне забезпечення, а пенсії залежать від попереднього заробітку (але водночас зберігається мінімальна пенсія).

Дедалі більше країн з традиційно високорозвиненими ринками капіталу, принаймні частково, покладаються на систему накопичення заощаджень та їхнього подальшого інвестування. Такі країни, як США, Велика Британія та Нідерланди розробили комбінацію звичайної системи, що базується на «фіксованій ставці» та обов'язкових або добровільних планах фінансування.

Стоячи перед викликами глобалізації, проблемами старіння населення та безробіття, які разом зумовлюють фінансовий тягар на солідарну систему, багато країн запровадили обов'язкове страхування. До такого кроку вдалися, наприклад, Данія – у 1983 р., Швейцарія, Нідерланди – у 1985 р., Велика Британія – у 1988 р., Австралія – у 1991 р., Швеція – у 1996 р., а також ряд посткомуністичних держав: Казахстан, Угорщина – у 1998 р., Польща – у 1999 р., Латвія – у 2001 р., Хорватія, Естонія, Росія – у 2002 р. Більшість із них створили комбіновану модель, засновану на солідарній системі та рівнях фінансування.

В Україні впровадження накопичувальної компоненти пенсійного страхування й досі гальмується, насамперед через високий інвестиційний ризик та низький рівень заробітних плат.

Варто зазначити, що важливою відмінністю між Україною та європейськими країнами є вітчизняний рівень доходів фізичних осіб, що значно відстає від закордонного і характеризується досить низьким рівнем.

Розглянемо особливості пенсійної системи в Англії, оскільки це єдина країна в Західній Європі (результат дослідження Єврокомісії), чия пенсійна система залишається платоспроможною на сьогоднішній день.

Тут на державну розподільчу систему ніколи не покладали завдання повністю забезпечити пенсіонера, завжди заохочувалась практика відкладання людьми в активному віці коштів на підтримку себе в старості.

Система пенсійного забезпечення Великобританії базується на трьох «китах»: базовій державній пенсії, додатковій державній пенсії та пенсійних

заощадженнях населення. Із реформою, яка розпочалась у квітні 1988 року, державні зобов'язання у солідарній системі скоротились, громадяни тепер можуть обирати, залишитись їм у державній системі чи переходити до недержавних пенсійних фондів (НПФ), тому частина внесків спрямувалась до НПФ. Базова частина державної пенсії виплачується всім громадянам (12% середньої зарплати). Розмір додаткової пенсії залежить від суми накопичень пенсійних платежів. В цілому вона досягає 50% заробітної плати працівника перед виходом на пенсію. Для цього використовуються спеціальні рахунки в банку, договори страхування зі страховими компаніями про довічну ренту, приватні пенсійні фонди. Ці кошти, а також інвестиційний дохід, який накопичується в пенсійному фонді, не оподатковуються.

Приватні пенсійні фонди застосовують дві основні схеми – «зі встановленими внесками» та «зі встановленими виплатами». Послугами НПФ користується третина громадян країни. Подальший розвиток, вочевидь, буде пов'язаний з розповсюдженням схем добровільного пенсійного забезпечення працівників з більш низьким рівнем зарплатні. Для них встановлюються пільгові податкові умови, обмежена плата за управління активами (1% внесків).

Намагаючись у загальному вигляді використовувати принципи британської пенсійної системи, необхідно обов'язково враховувати головну її перевагу: націленість на підвищення рівня життя пенсіонерів.

Сьогодні населення Великобританії майже на 100% охоплене базовими державними пенсіями, майже на 50% – системою професійних пенсій і приблизно 25% – схемою персональних пенсій [4]. В Україні державними пенсіями також охоплено 100% населення, проте схемою персональних пенсій за офіційною статистикою лише 7% [14]. Якщо проводити паралелі з українськими недержавними пенсійними фондами, то професійні пенсії Великобританії подібні до вітчизняних корпоративних недержавних пенсійних фондів, а персональні – до

відкритих. У першому випадку учасник фонду прив'язаний до свого працедавця, який здійснює відрахування до пенсійного фонду, а в другому – учасник за власні кошти може сам вибрати фонд, який йому більше до вподоби.

Однак не всі країни задоволені ідеєю заміни солідарної системи на обов'язкове фінансування. Без сумніву, ефективна солідарна система має чималі переваги, чим пояснюються її тверді позиції в континентальній Європі та країнах зі змішаною системою. Навіть старіння населення не послаблює солідарної системи. Ефективним, хоч і не дуже популярним рішенням може бути підвищення пенсійного віку.

Перехід від солідарної системи до обов'язкового фінансування потребує величезних витрат державного бюджету. Через це багато країн (наприклад, Німеччина, Італія, Франція, Австрія, Іспанія, Чехія та Словенія) концентрують увагу на вдосконаленні своїх солідарних систем і підтримці схем добровільного фінансування, а не на розробленні системи обов'язкового фінансування.

Кардинальна відмінність систем пенсійного забезпечення країн Євросоюзу від України полягає в тому, що пенсійний вік жінок поступово наближається до чоловічого - 65 років. Виняток складає сільське населення ЄС, окрім Люксембурга, Нідерландів, Великобританії, Швеції, Австрії, де відповідний віковий рівень для фермерів - 55 років.

Пенсії в Бельгії, Данії, Іспанії, Італії, Нідерландах, Португалії, Фінляндії, Ірландії, Австрії цілком оподатковуються. Але практикуються доплати: у Швеції – муніципальна на домогосподарство, в Італії - особам, які досягли пенсійного віку без заощаджень, у Фінляндії - за немічність. Розповсюдженими є доплати пенсіонерам, старшим 80 років, безкоштовне користування певними видами громадського транспорту. В Ірландії та Португалії існують доплати на Різдво та додаткові пенсії в липні [4].

Серед європейських країн одним з високих рівнів соціальної захищеності населення характеризується пенсійна система Німеччини. Вона ґрунтується на трьох складових: державному обов'язковому пенсійному страхуванні, добровільному виробничому страхуванні (на рівні фірми- підприємства) і так званому приватному страхуванні. Обов'язкове державне пенсійне страхування включає: пенсійне забезпечення держслужбовців (федеральний рівень) і пенсійне забезпечення робітників (рівень земель) [4]. Утримання внесків і виплата пенсій здійснюються з використанням єдиної системи персоніфікованого обліку. Відсутні поняття максимального й мінімального розмірів пенсії. За будь-якої, навіть найнижчої заробітної плати проводяться муніципальні доплати до прожиткового мінімуму; головним же фактором при обчисленні пенсії є робочий стаж. Пенсійний вік однаковий для чоловіків і жінок - 65 років, деяким категоріям дозволяється вихід на пенсію в 60 років (тим, хто втратив роботу, жінкам, зайнятим неповний робочий день, інвалідам II групи). Особи з виробничим стажем 35 років і ті, які вийшли на пенсію раніше 65 років становлять 20% загальної кількості пенсіонерів. Правда, дострокова пенсія (за винятком тих, хто має 35-річний стаж) виплачується в зменшеному розмірі (за кожний неробочий місяць віднімається 0,3% пенсії) [14].

Реформування пенсійної системи в країнах Центральної Європи розпочалося наприкінці 90-х років. Угорщина (1998), Польща (1999) та Словаччина (2000) провели основні реформи, що передбачають роздержавлення національних пенсійних систем [4]. Вони були частково замінені системами фінансування особистих заощаджувальних рахунків, якими управляють комерційні структури. В Угорщині пенсійна реформа залишила державну солідарну систему майже без змін – із надлишковим перерозподілом грошей і відсутністю обліку особистих внесків. Польща запровадила систему умовних рахунків, де пенсійні виплати відображатимуть особисті внески майже в лінійний спосіб. Словаччина обрала схожий підхід, хоч і без запровадження умовних рахунків. Вона також розробила

комбіновану систему, але порівняно з деякими іншими посткомуністичними країнами прогресивніше рухається до системи обов'язкового фінансування. Натомість у Чехії та Словенії уряди вирішили реформувати свої нинішні державні солідарні системи без приватизації. Водночас вони заохочували громадян для виходу на пенсію заощаджувати гроші на добровільній основі у приватних пенсійних фондах.

Таким чином, бачимо, що у світі існують різні схеми сплати внесків. Однак неможливо однозначно сказати, яка з них найкраща. Це повністю залежить від конкретної ситуації в країні.

Отже, слід зазначити, що нове пенсійне законодавство України визначає повний спектр питань щодо впровадження та функціонування в державі теоретично ефективної трірівневої системи пенсійного страхування, яка дозволить розподілити ризики, пов'язані зі змінами демографічної ситуації (до чого більш чутливою є солідарна система) та з коливаннями в економіці і на ринку капіталів (що більше відчувається у накопичувальній системі) між трьома її складовими. Такий розподіл ризиків дозволить зробити пенсійну систему фінансово більш збалансованою та стійкою, що застрахує працівників від зниження загального рівня доходів після виходу на пенсію і стане принципово важливим та вигідним для них.

Отже, розглянувши досвід Великобританії, Швеції, Німеччини, Угорщини в проведенні пенсійної реформи, робимо висновок про те, що для України буде доцільним якнайшвидше запровадити обов'язкове накопичувальне пенсійне страхування, створити умови для подальшого розвитку недержавного пенсійного забезпечення, яке починаючи з 2004 р., досить повільно розвивається в Україні.

Аналіз пенсійних систем, що використовується за кордоном, показав, що всі вони мають окремі недоліки. В сучасних умовах трансформації економіки України в найкращий спосіб змогла б досягти успіху пенсійного забезпечення змішана трірівнева система, яка охоплює традиційну солідарну систему, обов'язкову

накопичувальну пенсійну систему та добровільну систему особистих пенсійних заощаджень.

З макроекономічної точки зору, нерозвиненість системи недержавних пенсійних фондів та відсутність загальнообов'язкової накопичувальної компоненти в пенсійному страхуванні позбавляє економіку потужного фінансового ресурсу для інвестування. При цьому йдеться саме про довготривале інвестування. З точки зору ринку капіталів, нерозвиненість недержавних пенсійних фондів позбавляє ринок таких традиційних у розвинених країнах інституційних інвесторів, якими є недержавні пенсійні фонди.

Враховуючи все вищезазначене, варто зробити висновок, що головною позитивною рисою накопичувальної пенсійної системи є те, що вона відчутно усуває вплив фактору старіння населення, який призводить до неспроможності солідарного принципу фінансування.

На основі аналізу пенсійних систем зарубіжних країн варто відзначити, що Україна вже почала використовувати позитивний досвід європейських країн і будувати свій фінансовий механізм пенсійного забезпечення, враховуючи такі основні підвалини: рівень життя, демографічну ситуацію, інвестиційну складову і пенсійну політику держави, а також ресурси і можливості вітчизняної економіки на довготривалу перспективу.

Для успішного здійснення реформування вітчизняної пенсійної системи потрібен час і вирішення таких важливих питань, як зростання виробництва, нарощування фінансових можливостей пенсійної системи, розширення зайнятості працездатного населення, зменшення безробіття, підвищення заробітної плати, розширення бази сплати пенсійних внесків за рахунок охоплення пенсійним страхуванням усіх юридичних і фізичних осіб.

РОЗДІЛ 2

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз формування і використання фінансових ресурсів Пенсійного фонду України

Одним з головних завдань державної фінансової політики є забезпечення достатнього рівня фінансових ресурсів Пенсійного фонду України та їх ефективного використання. Посилення ролі фінансових ресурсів системи державного пенсійного страхування є визначальною тенденцією процесу формування фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні.

На сучасному етапі система державного пенсійного страхування характеризується фінансовою нестабільністю та не забезпечує розмір пенсій відповідно до трудового внеску більшості громадян. Поряд з цим, реалізація механізмів державного пенсійного забезпечення не здійснюється в повній мірі відповідно до страхових принципів, принципів соціальної справедливості та соціального партнерства.

Актуальним у нинішніх умовах залишається питання забезпечення реальної фінансової стійкості державного Пенсійного фонду та ефективного управління його фінансовими ресурсами.

Зазначимо, що залучені доходи становлять велику частку бюджету Пенсійного фонду України, що є наслідком незбалансованості системи пенсійного забезпечення. Головними причинами такої ситуації є швидке збільшення кількості осіб пенсійного віку відносно економічно активного населення, повільні темпи зростання мінімальної заробітної плати, а також тіньова зайнятість, політична й економічна нестабільність у державі.

Відмітимо, що бюджет Пенсійного фонду на 2019 рік було затверджено Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2019 рік» від 16.01.2019 року №142 .

Доволі позитивна тенденція власних надходжень Пенсійного фонду України (далі – ПФУ) спостерігалася починаючи з 2017 року. Так, в 2019 році порівняно з 2017 роком їх питома вага зросла із 43,7% до 57,1%. Зокрема, кошти, надані Державним бюджетом України, в структурі доходів ПФУ зменшились із 55,7% в 2017 році до 42,4% в 2019 р. Така ситуація пояснюється, відповідно, збільшенням надходжень єдиного соціального внеску та їхньої частки в структурі доходів ПФУ. На рис. 2.1 зображено динаміку доходів і видатків Пенсійного фонду України за 2015-2019 роки.

Згідно даних рис. 2.1 можна бачити, що доходи і видатки Пенсійного фонду України постійно зростають. Так, в 2018 році вони склали 353,9 млрд. грн. До 2017 р. дохідна частина перевищувала видаткову частину бюджету ПФУ, проте це було спричинено покриттям дефіциту ПФУ коштами державного бюджету [10]. В 2018 році ситуація знову погіршилась та видатки в розмірі 358,6 млрд. грн. перевищили самі доходи ПФУ на 4,7 млрд. грн. [10].

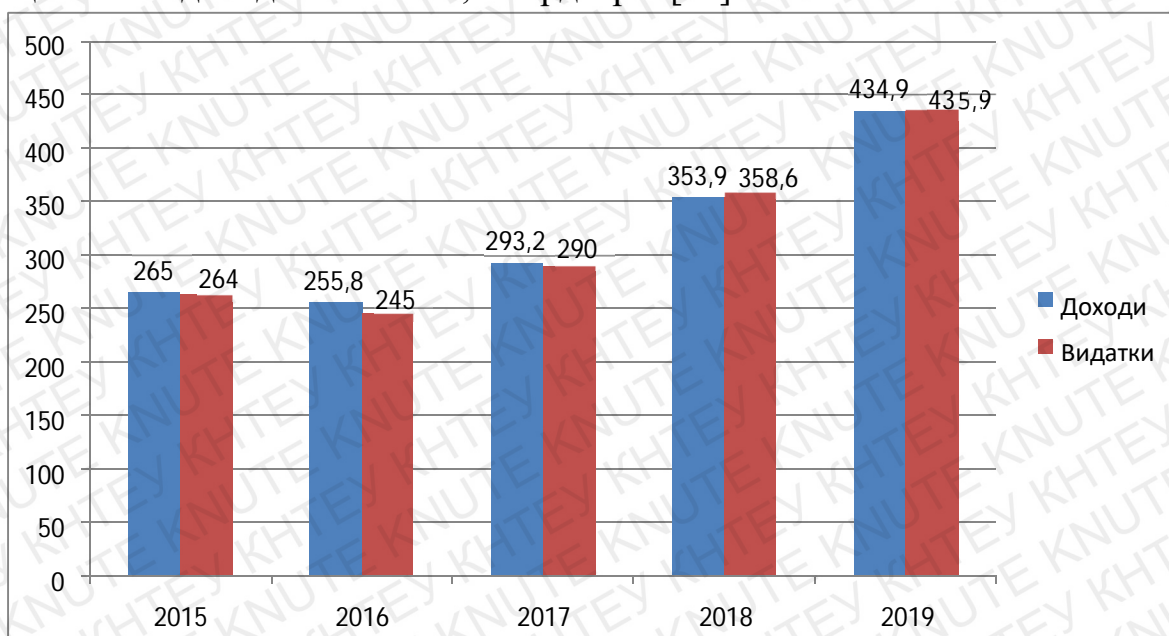

Рис. 2.1. Доходи і видатки Пенсійного фонду України

Джерело: Складено автором за даними [9, 10]

Крім того, основну питому вагу у доходах ПФУ займають надходження від єдиного соціального внеску, розподіленого на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Частка коштів Державного бюджету в 2018-2019 рр. у загальних доходах ПФУ становила 55,6 та 42,4% відповідно. Так, на рис. 2.2 відображено структуру доходів ПФУ в 2016–2019 рр.

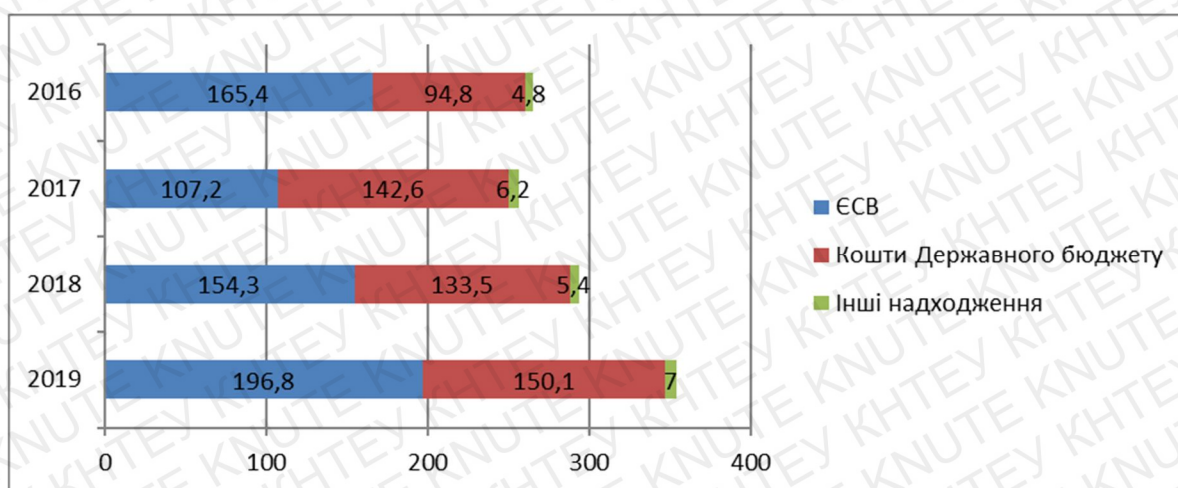

Рис. 2.2. Структура доходів Пенсійного фонду України у 2016-2019 рр., млрд грн

Джерело: Складено автором за даними [9, 10]

Як можна бачити з рис. 2.2, у 2016–2018 рр. спостерігалась аналогічна із 2019 роком тенденція: в загальних доходах, а саме, у середньому 53% становлять надходження ЄСВ, близько 45% – кошти Державного бюджету та 2% – інші надходження.

В 2017 році надходження від ЄСВ порівняно із аналогічним показником попереднього року зменшились на 58,2 млрд грн, при тому кошти із ДБУ збільшились на майже 48 млрд грн. В 2018 р. порівняно із 2017 роком надходження від ЄСВ збільшились на 47 млрд грн, фінансування із Державного бюджету зменшилось на 9 млрд грн. В 2019 р. збільшилось як надходження від ЄСВ на 42,5 млрд грн, так й фінансування із ДБУ на 16,6 млрд грн. [9].

Відмітимо, що з 01.01.2020 р. Кабінет Міністрів України встановив нові пропорції розподілу єдиного соціального внеску між державними соціальними

фондами. Так, на сьогодні ЄСВ розподіляється за основними напрямками загальнообов'язкового державного соціального страхування в наступних пропорціях (згідно Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», зі змінами № 786-IX від 14.07.2020): на випадок безробіття – 4,8058%; в зв'язку із тимчасовою втратою працездатності та страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності – 9,5727%; на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (до солідарної системи) – 85,6215%. Планувалося, що зменшення ставки ЄСВ зменшить фіскальний тиск на платників податків, а також сприятиме виведенню заробітних плат «із тіні» і матиме наслідком збільшення бази оподаткування, яке дозволить отримувати надходження ЄСВ на достатньому рівні. Проте, сподівання уряду на те, що зниження ставки єдиного соціального внеску спонукає бізнес легалізувати фонд оплати праці не виправдались. І разом з тим, дефіцит фінансових ресурсів сфери державного соціального страхування, зокрема, Пенсійного фонду України, накладає додатковий тягар на державний бюджет, генеруючи залежність державних фінансів України від боргових ресурсів.

Таким чином, поточні доходи Пенсійного фонду охоплюють тільки близько 2/5 загальних витрат. Отже, збалансування бюджету Пенсійного фонду України виступає найбільш актуальною і гострою проблемою державного пенсійного страхування. А обсяг доходів впродовж останніх років є недостатнім для здійснення передбачених видатків, що призводить до перманентного дефіциту.

Дослідження стосовно пенсійних видатків зосереджується певним чином на аналізі визначальних факторів державних видатків. І фактори, які впливають на сам рівень витрат, можуть бути доволі різними. Приміром, К. Тобіра розробила модель, у якій залежною змінною були пенсійні витрати в відсотках від ВВП, а незалежними змінними були: коефіцієнт народжуваності, тривалість життя,

фактичний вихід на пенсію. Інші вчені В. Пампель і О. Вільямсон проаналізували детермінанти державних витрат використовуючи як періодичні, так і міжнаціональні дані, які вони аналізували на основі теорії індустріалізму й теорії класів. Також А. Сапірі, використовуючи симуляційний аналіз, вивчав вплив демографії і зміни рівня заробітної плати на пенсійні витрати. Р. Де ла Фуенте та Ж. Доменек теж розробили модель для прогнозування пенсійних видатків.

Аналіз видаткової частини бюджету ПФУ показав, що за останні чотири роки найвищий рівень видатків був характерний для 2019 року. І абсолютне зростання видаткової частини у 2019 р. порівняно із аналогічним показником 2018 р. становить 67,1 млрд грн, що пов'язано із зростанням видатків на пенсійні виплати на 23% і адміністративних видатків на майже 26%. Основну і вагому частку в видатках ПФУ становлять видатки на пенсійні виплати – в середньому 98% за проаналізований період 2016–2019 рр. (рис. 2.3) [9].

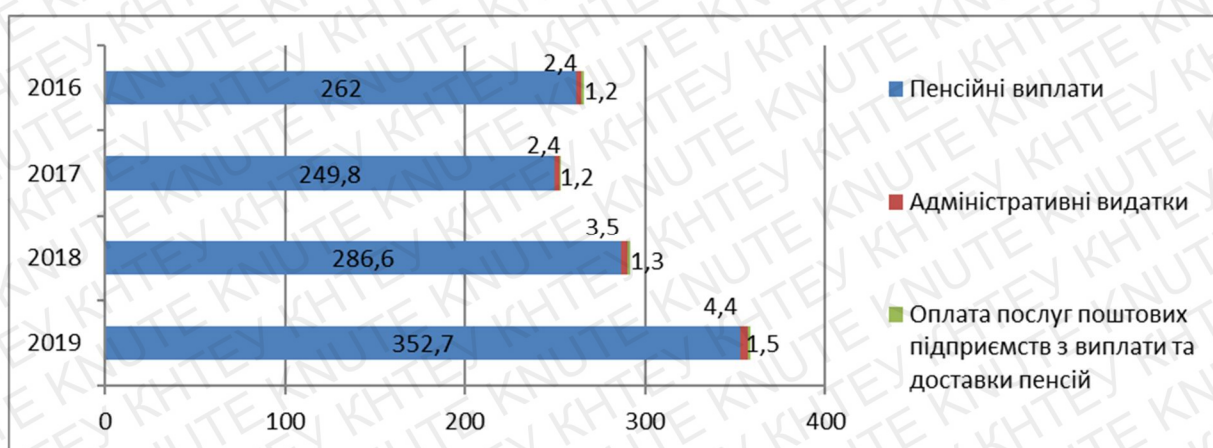

Рис. 2.3. Структура видатків Пенсійного фонду України
в 2016–2019 рр., млрд грн

Джерело: Складено автором за даними [9]

Відмітимо, що у загальних видатках Пенсійного фонду на пенсійні виплати присутні наступні зміни. В 2017 році порівняно із показником попереднього року зменшення на 12,2 млрд грн, або 5%, а в 2018 і 2019 рр. збільшення на 36,8 та 66 млрд грн відповідно, або 15% і 23% [9].

Стосовно адміністративних витрат, то зміни порівняно із попереднім роком відбулись в 2018 і 2019 рр. – вони зросли на 1,1 і 1 млрд грн зокрема, або ж 45% і 26%.

Крім того, окремо виділяються і видатки на оплату послуг поштових підприємств із виплати й доставки пенсій, що мають незначну питому вагу (майже 0,5%) і майже не змінювались на протязі 2016–2019 рр. [9].

На 1 січня 2020 року на обліку в пенсійному фонді України перебувало 11 334,7 тис пенсіонерів, що на 135,7 тис осіб менше порівняно зі станом на 1 січня 2019 року (рис. 2.7).

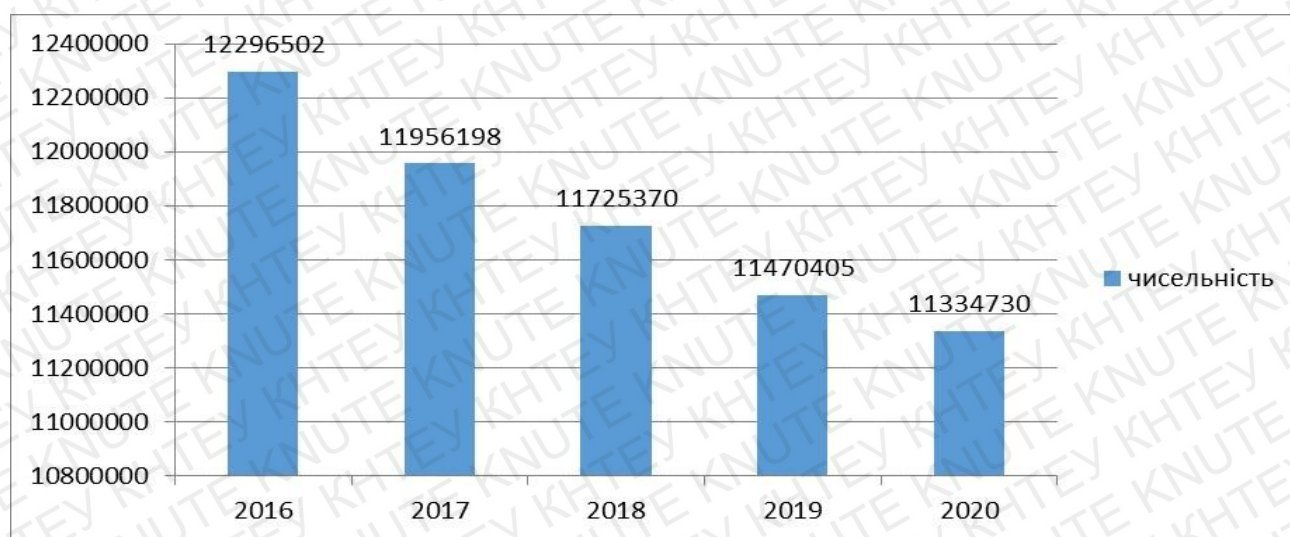

Рис. 2.4. Динаміка чисельності пенсіонерів в Україні, тис.осіб

Джерело: Складено автором за даними [9, 10]

Середній розмір пенсії по Україні на 1 січня 2020 року становив 3082,98 грн, що на 437,32 грн, або 16,5%, більше, ніж у 2019 році. Мінімальна пенсія за віком зросла з 1 497 грн на 01.01.2019 р. до 1 638 грн на 01.01.2020 р.

За 2018 рік Пенсійним фондом України забезпечено виплату пенсій та грошової допомоги в повному обсязі по всіх регіонах України (за виключенням Автономної Республіки Крим та непідконтрольних територій Донбасу).

У 2019 державною Аудиторською службою України проведено державний фінансовий аудит Пенсійного фонду України, за результатами якого встановлено

чинники, які негативно впливають на формування доходів бюджету Пенсійного фонду України та призводять до виникнення дефіциту бюджету Пенсійного фонду України. До них належать:

1. Високий рівень тіньової економіки та неформальної зайнятості населення спричинюють недоотримання Пенсійним фондом України надходжень сум ЄСВ, розподілених на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, та є одним із чинників, які зумовлюють виникнення дефіциту бюджету Пенсійного фонду України.

2. Установлені законом обмеження максимальної бази нарахування єдиного внеску дають змогу страхувальникам ухилятися від сплати ЄСВ, що зумовлює недоотримання доходів Пенсійним фондом України.

3. Діюча система адміністрування ЄСВ є недосконалою, а відсутність дієвих заходів впливу на страхувальників за неповну та несвоєчасну сплату ЄСВ призводить до зростання заборгованості платників та є однією з причин дефіциту бюджету Пенсійного фонду України.

4. Невідшкодування підприємствами Пенсійному фонду України фактичних витрат на виплату та доставку пенсій, призначених особам, які працювали або працюють на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1 та на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджених Кабінетом Міністрів України, та за результатами атестації робочих місць, на посадах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах призводить до покриття цих витрат за рахунок коштів Пенсійного фонду України і є одним із чинників, які зумовлюють дефіцит бюджету Пенсійного фонду України.

Отже, актуальним наразі є питання погашення заборгованості зі сплати страхових внесків до Пенсійного фонду. Також варто зазначити, що аналіз

використання фінансових ресурсів Пенсійного фонду вказує на те, що пенсійна система України потребує подальших змін та продовження пенсійної реформи.

Вважаємо, що поєднання солідарного рівня пенсійної системи з її другим та третім рівнем, які становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення є ефективним засобом примноження пенсійних заощаджень громадян у майбутньому. Підтвердженням цьому слугує позитивний досвід розвинутих європейських країн в частині ефективного функціонування накопичувальних пенсійних систем.

Таким чином, можна стверджувати, що пенсійна система України потребує проведення подальших реформ. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку саме державна пенсійна система є головною ланкою у сфері соціального захисту населення, а відтак, вона має бути фінансово потужною. Тому своєчасне та в повній мірі наповнення бюджету Пенсійного фонду, прозорість нарахування державних пенсій є своєрідним індикатором очікувань і готовності громадян до співпраці з фондом та сприйняття і підтримки реформ, що покращать його діяльність.

2.2. Особливості розвитку фінансових відносин в системі недержавного пенсійного забезпечення

Система недержавного пенсійного забезпечення (далі – НПЗ) становить третій рівень пенсійної системи. Її розбудова здійснюється починаючи з 2004 року після набрання чинності Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Основу такої системи становлять недержавні пенсійні фонди.

Основною метою інвестування пенсійних активів є отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат разом із забезпеченням

дохідності пенсійних активів вище рівня інфляції та залучення довгострокових інвестиційних ресурсів, необхідних для модернізації економіки.

Станом на 30.09.2020 в Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 63 недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ) та 22 адміністратори НПФ (довідково: станом на 30.09.2019 у Державному реєстрі налічувалось 64 НПФ та 22 адміністратори). При цьому, слід зазначити, що аналітична інформаційна довідка сформована за даними 19 адміністраторів щодо діяльності 59 діючих недержавних пенсійних фондів [39].

Крім того, міститься інформація про 1 одноосібного засновника, який прийняв рішення про самостійне здійснення адміністрування створеного ним корпоративного недержавного пенсійного фонду (отримав ліцензію на провадження діяльності з адміністрування такого недержавного пенсійного фонду та відповідно до законодавства не потребує внесення до Державного реєстру фінансових установ).

Згідно з даними, наданими адміністраторами на виконання вимог Положення про порядок складання, подання та оприлюднення адміністратором недержавного пенсійного фонду адміністративних даних, у тому числі звітності з недержавного пенсійного забезпечення, затвердженого рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку 23 липня 2020 року № 379, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 04 вересня 2020 року за № 847/3513, недержавні пенсійні фонди зареєстровано у 10 регіонах України (Рис.2.5). Найбільша кількість НПФ зосереджена у м. Києві – 42, або 71,2% від загальної кількості діючих НПФ [39].

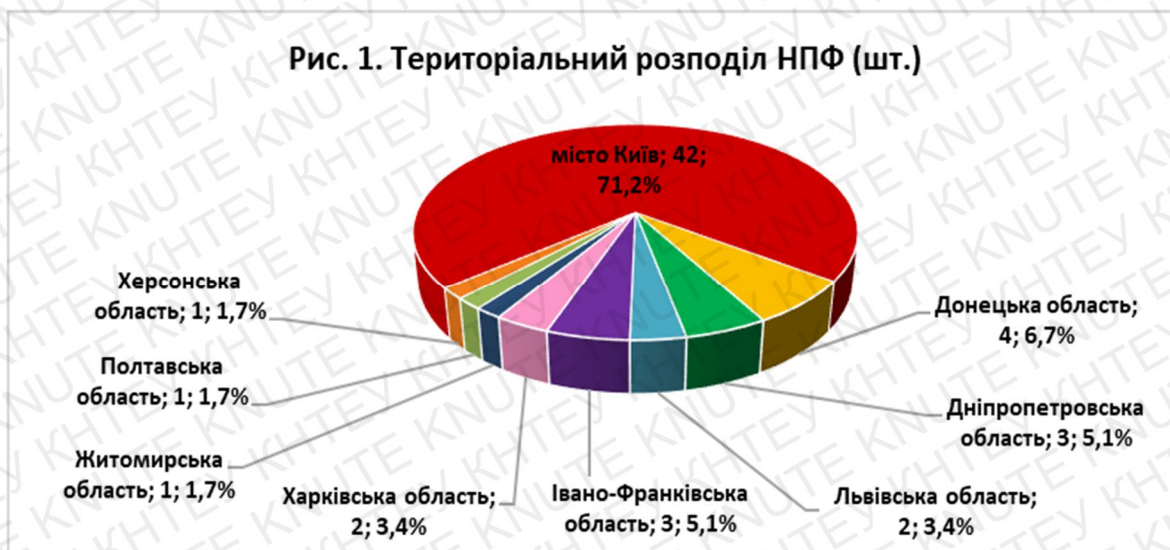

Рис.2.5. Територіальний розподіл НПФ в Україні

Аналіз діяльності ринку недержавного пенсійного забезпечення проведено на підставі поданих звітних даних станом на 30.09.2020.

Основні показники діяльності НПФ, згідно з поданими звітними даними, та темпи їх приросту наведені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів

Показники	Станом на 30.09.2018	Станом на 30.09.2019	Станом на 30.09.2020	Темпи приросту, %	
				станом на 30.09.2019/ станом на 30.09.2018	станом на 30.09.2020/ станом на 30.09.2019
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	66,3	74,7	84,7	12,7	13,4
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	848,8	868,7	880,4	2,3	1,3
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	2 651,30	2 977,9	3 488,6	12,3	17,1
Пенсійні внески, всього, млн. грн.	1 964,20	2 112,6	2 319,4	7,6	9,8
у тому числі:					
- від фізичних осіб	153,1	208,7	275,4	36,3	32,0

- від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,3	0,0	50,0
- від юридичних осіб	1 810,40	1 903,1	2 043,3	5,1	7,4
Пенсійні виплати, млн. грн.	781,5	912,9	1 069,5	16,8	17,2
Кількість учасників, що отримали/ отримують пенсійні виплати, тис. осіб	80,8	83,3	86,3	3,1	3,6
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	1 667,20	2 038,7	2 558,8	22,3	25,5
Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн. грн.	1 355,30	1 665,7	2 119,7	22,9	27,3
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	311,9	373,0	439,1	19,6	17,7

Станом на 30.09.2020 адміністраторами недержавних пенсійних фондів укладено 84,7 тис. шт. пенсійних контрактів, що більше на 13,4% (10,0 тис. шт.) порівняно зі станом на 30.09.2019.

Структура пенсійних контрактів станом на 30.09.2020:

- з вкладниками – фізичними особами – 77,9 тис. шт.;
- з вкладниками фізичними особами-підприємцями – 0,1 тис. шт.;
- з вкладниками – юридичними особами – 6,7 тис. шт.

Збільшення кількості пенсійних контрактів у III кварталі 2020 року у порівнянні з III кварталом 2018-2019 років пов'язане в першу чергу зі збільшенням пенсійних контрактів з фізичними особами [39]. Так:

- порівняно зі станом на 30.09.2019 збільшення кількості контрактів з фізичними особами станом на 30.09.2020 становило 14,9 % (10,1 тис. шт.) та зменшенням з юридичними — 1,5% (0,1 тис. шт.).
- порівняно зі станом на 30.09.2018 збільшення кількості контрактів з фізичними особами станом на 30.09.2020 становило 31,1% (18,5 тис. шт.) та зменшення з юридичними — 1,5% (0,1 тис. шт.).

Пенсійні контракти станом на 30.09.2020 укладено з 78,9 тисячі вкладників, з яких:

- юридичні особи – 2,1 тисячі, або 2,7% від загальної кількості вкладників, - фізичні особи – 76,8 тисячі, або 97,3%.

Кількість вкладників станом на 30.09.2020 збільшилася порівняно з аналогічним періодом 2019 року на 14,0% (9,7 тис. вкладників) та станом на 30.09.2019 порівняно з аналогічним періодом 2018 року кількість вкладників збільшилася на 15,5% (9,3 тис. вкладників).

Загальна кількість вкладників за період з 30.09.2019 по 30.09.2020 зросла за рахунок збільшення кількості вкладників фізичних осіб на 14,5%.

Попри поліпшення кількісних показників, на шляху розвитку НПФ в Україні є багато перешкод економічного, організаційного, правового, психологічного характеру. Основними стримуючими факторами у розвитку інституту НПФ є: — низький рівень зарплат в Україні, так середня заробітна плата у 2019 р. становила 10497 грн [10]; — тіньова економіка (зокрема зважаючи на те, що за результатами опитування КМІС у 2018 р. рівень тіньової економіки становив 47,2%) [11]; — недовіра українських громадян до фінансових інститутів і до НПФ зокрема, особливо в умовах довгострокових вкладень заощаджень при змінній кон'юнктури на фінансовому ринку; — низька фінансова та пенсійна грамотність населення, а також відсутня традиція відповідальності громадян за планування майбутньої пенсії; — постійне реформування пенсійної системи і, зокрема, останні зміни в системі обов'язкових накопичень, посилює недовіру громадян, дискредитує саму ідею обов'язкових накопичень державою; — вузький сегмент інвестиційних можливостей інституту НПФ в Україні, що не дозволяє підвищувати прибутковість фінансових інструментів тощо. Подальший розвиток інституту НПФ безпосередньо залежить від майбутньої моделі пенсійної накопичувальної системи.

РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПРОГРЕСИВНОГО СВІТОВОГО ДОСВІДУ

3.1. Напрями розвитку державного пенсійного забезпечення в Україні

Для України найбільш прийнятною є багаторівнева пенсійна система. З урахуванням цього пенсійну реформу слід проводити за трьома напрямками: реформування солідарної системи, створення обов'язкової накопичувальної системи і розвиток добровільної накопичувальної системи.

Реформування пенсійної системи – складний, багатогранний і комплексний процес, який має істотно змінити баланс політичних, економічних і соціальних інтересів населення, систему державних фінансів, функціонування ринків праці та капіталу. Відповідний успіх цієї справи значною мірою залежатиме від узгодженості дій у суміжних напрямках ринкового трансформування економіки.

Реформування пенсійної системи має бути підкріплене адекватними змінами в оподаткуванні, які заохочували б роботодавців і найманих працівників до накопичення та інвестування пенсійних заощаджень. З цією метою необхідно:

- знизити ставки оподаткування доходів фізичних осіб, що сприятиме підвищенню доходів населення та їх легалізації і збільшенню пенсійних внесків;
- звільнити від оподаткування частину доходів фізичних та юридичних осіб, яка спрямовуватиметься в накопичувальну пенсійну систему;
- звільнити від податку на прибуток інвестиційні доходи, одержані від вкладення пенсійних коштів;
- включити до системи оподаткування доходів фізичних осіб виплати з накопичувальної пенсійної системи;

□ звільнити суб'єктів господарювання, які управляють пенсійними коштами, від податку на додану вартість послуг з обслуговування пенсійних активів, оскільки це призводить до адекватного зменшення пенсійних виплат;

□ розробити правовий та економічний механізми залучення доходів, одержаних від легалізації та податкової амністії, до недержавних пенсійних фондів.

Важливим напрямом поліпшення фінансування пенсійного страхування населення може бути виведення заробітної плати з тіні, головним чином, шляхом зменшення податкового тягаря на неї. Існуюча в даний час система оподаткування доходів громадян, завдяки високій ставці, не стимулює отримання таких заробітків через касу підприємства, а створює об'єктивні умови для їх приховування та отримання у вигляді готівки. При цьому працівник економить на податках, але втрачає на послугах державного соціального страхування. Роботодавець заощаджує на сплаті відрахувань у соціальні фонди, що для нього є досить вагомим джерелом отримання додаткового незаконного прибутку [2].

До найголовніших пріоритетів реформування солідарної пенсійної системи на сучасному етапі слід віднести вдосконалення механізму індексації пенсій з метою підтримки купівельної спроможності доходів та запобігання бідності пенсіонерів порівняно з рештою населення.

Проблеми індексації пенсій існують і в розвинутих країнах. Це пов'язано з недосконалістю індексації пенсій на інфляцію: певний лаг між зростанням загальних доходів населення та індексацією пенсій у зв'язку із зростанням цін загрожує поширенням бідності старих людей відносно середніх стандартів суспільства, постійним відставанням купівельної спроможності пенсій.

Слід також розглянути питання щодо ліквідації пільгових дострокових пенсій. Збереження розгалуженої системи пенсійних пільг, успадкованої від радянських часів, є одним з головних чинників, що здійснює дестимулюючий вплив на економічну активність населення України.

Насамперед слід відзначити, що право виходу на пенсію раніше встановленого віку не може вважатися адекватною компенсацією за працю у шкідливих умовах чи особливий характер роботи. Для кожної окремої людини і для суспільства загалом набагато важливіше (і, зрештою, вигідніше) запобігти втратам здоров'я через несприятливі умови на робочому місці, зберегти і подовжити тривалість активного періоду життя. Натомість можливість раніше вийти на пенсію може бути навіть стимулюючим чинником для зайнятості в подібних умовах. При цьому роботодавцеві часто буває дешевше сплачувати внески чи компенсацію на виплату дострокової пенсії, ніж покращувати умови праці.

Вважаємо за доцільне обмежити тривалість періоду роботи у шкідливих чи особливих умовах терміном, припустимо, з огляду на збереження здоров'я й працездатності (тобто без права на достроковий вихід на пенсію). Подібні норми були прийняті в більшості європейських країн постсоціалістичного простору. Звичайно, таке обмеження має запроваджуватися одночасно з комплексом заходів, спрямованих на створення нових робочих місць з належними умовами праці.

Недостатній розмір пенсійних виплат неспроможний задовольнити потреби пенсіонерів у повноцінному харчуванні, лікуванні тощо, позбавляє їх можливості вести активний спосіб життя, підтримувати нормальний стан здоров'я й користуватися багатьма соціальними благами.

Для попередження бідності серед пенсіонерів та підтримки життєвого рівня після виходу на пенсію в більшості країн (виняток становлять, як правило, індивідуальні чи групові приватні пенсійні схеми) встановлюється гарантований мінімальний розмір пенсійної виплати. Такі мінімальні гарантії доходу є основною

формою соціальної безпеки людей похилого віку, особливо для тих, які за трудового періоду мали низьку заробітну плату або належать до уразливих категорій населення (іммігранти, жінки, ін.) [44].

Впровадження нової трирівневої пенсійної системи в Україні лише почалось. Проте вже перші кроки реформування свідчать про створення всіх необхідних умов для її реалізації. Цілком очевидно, що з моменту введення в дію Закону № 1058 процес пенсійної реформи вступив у фазу активних практичних дій. Урядом поставлено задачу підвищити розмір заробітної плати, тобто – збільшаться й перерахування до ПФУ, а це дасть можливість соціально захистити пенсіонерів.

Нова пенсійна система, особливо її накопичувальна частина, спрямована на виховання економічної самостійності та відповідальності громадян за стан особистого матеріального добробуту після виходу на пенсію. Це повинно змусити людей уже сьогодні замислитися над тим, що вони отримають по завершенні своєї трудової діяльності, підвищити їх зацікавленість у контролі за належною сплатою роботодавцями страхових коштів до Пенсійного фонду.

Створення другого рівня пенсійної системи означатиме запровадження в нашій країні системи загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування. Запровадження даного рівня пенсійної системи передбачено Законом України від 08.07.2011 р. №3668 «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» з року, в якому буде подолано дефіцит бюджету Пенсійного фонду[36].

Суть такої системи полягатиме у тому, що частина обов'язкових внесків до пенсійної системи (загальний рівень пенсійних відрахувань залишиться незмінним) накопичуватиметься у єдиному Накопичувальному фонді і обліковуватиметься на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян які (та на користь яких) сплачуватимуть такі внески. Ці кошти інвестуватимуться в економіку країни з метою отримання інвестиційного доходу і захисту їх від інфляційних процесів.

Управління пенсійними коштами здійснюватимуть компанії з управління активами (для яких ця діяльність є професійною і буде ліцензуватись), обраними на конкурсній (тендерній основі). При інвестуванні пенсійних активів компанії будуть діяти згідно з вимогами законопроектів щодо напрямків інвестування, ринків на яких можна буде здійснювати інвестиції та вимог щодо диверсифікації (вкладання коштів у різні напрямки) інвестиційних вкладень. Безпосереднє зберігання пенсійних активів буде здійснювати банківська установа - зберігач, яка буде нести відповідальність за цільове використання цих активів. Кошти, що обліковуватимуться на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян будуть власністю цих громадян, і вони зможуть скористатись ними при досягненні пенсійного віку (або, у випадках передбачених законом, раніше цього терміну, наприклад у випадку інвалідності). Виплати з Накопичувального фонду будуть здійснюватись додатково до виплат із солідарної системи.

Введення Другого рівня пенсійного страхування дозволить:

- збільшити загальний розмір пенсійних виплат завдяки отриманню інвестиційного доходу (сукупний середній розмір пенсійних виплат із солідарної та обов'язкової накопичувальної системи очікується на рівні 55-60 відсотків середньої заробітної плати в Україні, а зараз такі виплати складають близько 35 відсотків);
- посилити залежність розміру пенсії від трудового вкладу особи, а отже посилити зацікавленість громадян та їх роботодавців у сплаті пенсійних внесків;
- зменшити "податковий тиск" на фонд оплати праці роботодавців за рахунок перерахування частини обов'язкових пенсійних внесків до Накопичувального фонду, що здійснюватиметься із заробітку працівника;
- успадковувати кошти, обліковані на персональному пенсійному накопичувальному рахунку, родичам застрахованої особи;

- створити потужне джерело інвестиційних ресурсів для зростання національної економіки;
- розподілити ризики виплати низьких розмірів пенсій між першим та другим рівнем пенсійної системи, і таким чином застрахувати майбутніх пенсіонерів від негативних демографічних тенденцій та коливань у економічному розвитку держави;
- підвищити ефективність управління системою пенсійного забезпечення за рахунок передачі недержавним компаніям функції управління пенсійними активами.

Слід відмітити, що Законом України від 08.07.2011 р. №3668 «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» передбачено, що учасниками цієї системи будуть особи, яким на дату запровадження системи виповнилося не більше 35 років. Ставку страхового внеску на дату впровадження системи передбачається встановити у розмірі 2 відсотків із подальшим її щорічним підвищенням на один відсоток до досягнення 7 відсотків. Адміністрування страхових внесків накопичувальної системи здійснюватиметься через Пенсійний фонд України. Через 2 роки після запровадження сплати страхових внесків до накопичувальної системи її учасники матимуть можливість направити свої пенсійні кошти до обраного недержавного пенсійного фонду. Це дозволить застрахованим особам самостійно вирішувати, яка інвестиційна політика є найбільш прийнятною для інвестування їх пенсійних заощаджень, а отже - в більшій мірі впливати на розмір своєї майбутньої пенсії.

Основною метою діяльності пенсійної системи є забезпечення надійних і достатніх пенсійних виплат при одночасній реалізації програм підвищення добробуту населення[44]. Така система повинна відповідати наступним вимогам:

- достатньою – здатною забезпечити пенсійні виплати, які гарантують захист від бідності осіб похилого віку, і вирівнювати споживання протягом всього циклу життя;
- прийнятною по рівню витрат, що відповідає фінансовим можливостям вкладникам і суспільства та не витісняє інші соціальні пріоритети;
- стійкою – функціонування системи може бути забезпечене на певну перспективу;
- надійною і здатною протистояти шоківим впливам різних факторів, у тому числі в результаті змін економічної, демографічної та політичної ситуації.

Тому вважаємо, що подальший розвиток пенсійної системи з урахуванням державних заходів підтримки має базуватися на наступному:

- забезпечувати пенсіонерам гідний рівень життя, а, не обмежуватись тільки завданням боротьби з бідністю;
- комплексно реформувати такі важливі для пенсійної системи розвитку складові, як система заробітної плати, ринок праці тощо;
- взаємоузгоджуватися з розвитком системи публічних фінансів, оподаткування, соціальної політики, тощо.

Серед комплексу заходів щодо формування системи захисту пенсійних активів накопичувальних пенсійних програм першочерговими повинні стати: активізація перетворень в інституційній і нормативно – правовій базі функціонування другого рівня, а також фондового ринку країни; визначення інструментів та напрямів інвестування пенсійних активів; організація багатоступеневою контролю у системі накопичувального пенсійного страхування із залученням широкого кола суб'єктів другого рівня; проведення роз'яснювальної роботи серед населення щодо підвищення довіри у громадян до накопичувальних пенсійних програм; забезпечення реалізації права громадян на обсяг пенсійних виплат, що відповідає сумі накопичених внесків та інвестиційного доходу від їх

інвестування; надання оперативної інформації населенню про динаміку зміни вартості пенсійних активів другого і третього рівнів національної пенсійної системи.

Стратегічний вектор розвитку пенсійної системи України на законодавчому рівні має бути визначеним як впровадження страхових принципів у функціонуванні пенсійної системи і становленні повноцінного пенсійного страхування в Україні.

3.2. Шляхи вдосконалення системи недержавного пенсійного забезпечення

Складовою пенсійної системи України є система недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ). Необхідність і значущість недержавних пенсійних фондів (НПФ) визначається їх здатністю бути суттєвим джерелом підтримки соціальних стандартів та одночасно акумулятором внутрішніх інвестиційних ресурсів для розвитку національної економіки.

Варто виділити основні проблеми залучення необхідних фінансових ресурсів недержавними пенсійними фондами в Україні: – низький рівень довіри населення України до фінансових установ даного виду; – географічна неоднорідність функціонування пенсійних фондів. Для підвищення довіри населення до фінансових установ цієї системи необхідно забезпечити й законодавчо передбачити додаткові гарантії. Особливої актуальності набуває використання такого фінансового інструменту як гарантійні виплати. Варто зауважити, що в загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні такі гарантії передбачені виплатою мінімальної пенсії. Відтак особи, що сплачували мінімально необхідні пенсійні внески протягом визначеного терміну набувають права отримання пенсії на рівні прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб.

В недержавному пенсійному страхуванні такі гарантії відсутні.

Крім того, Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення” зазначено, що “держава не несе відповідальності за зобов’язаннями НПФ”. З огляду на важливість такого фінансового інструменту як гарантійні виплати, що підвищують рівень довіри до функціонування установ цієї сфери, постає необхідність додаткових гарантій недержавного пенсійного страхування. З метою підвищення рівня довіри до всіх суб’єктів пенсійної системи інструментарій фінансового механізму функціонування пенсійних фондів в Україні доповнено ще однією складовою – “гарантійними виплатами”, – що представляють зобов’язання, передбачені законом чи пенсійним контрактом, повністю або частково здійснити пенсійні виплати на користь їх отримувача.

З метою зменшення територіальної диференціації функціонування недержавних пенсійних фондів необхідними є заходи державної підтримки створення недержавних пенсійних фондів для працівників бюджетних установ, що дасть змогу залучити більшу кількість їх потенційних учасників, а, отже, сприятиме зростанню пенсійних внесків. Одним із дієвих важелів економічного стимулювання є надання податкових пільг. В Україні, як і більшості зарубіжних країн, сума сплачених пенсійних внесків вираховується (в межах граничних сум) із бази оподаткування. Проте, в ряді країн, схеми оподаткування пенсійних внесків різняться. Для прикладу, в Польщі пенсійні внески оподатковуються податком на прибуток та звільняються від утримань на соціальне страхування [4].

Варто відмітити, що в зарубіжних країнах, в яких на етапі вкладення коштів до недержавних пенсійних фондів відбувається їх оподаткування, дія пільгового оподаткування використовуються при здійсненні пенсійних виплат. Використання в Україні схеми пільгового оподаткування пенсійних внесків є безперечним стимулом зростання капіталізації недержавних пенсійних фондів, що в свою чергу сприяє розширенню його інвестиційних можливостей, зменшенню рівня тінізації економіки та зростанню пенсійного захисту учасників системи недержавного

пенсійного забезпечення. Поряд з цим, потребує знаходження компромісного рішення в частині оподаткування пенсійних внесків та виплат з метою забезпечення належного пенсійного захисту громадян на етапі отримання додаткової пенсії з недержавного пенсійного фонду. Поява на ринку пенсійного страхування спричинило зростання чисельності фінансових установ, які забезпечують надання послуг додаткового пенсійного забезпечення застрахованим особам-учасникам системи накопичувального пенсійного страхування (страхові компанії, НПФ, банки, компанії з управління активами, компанії адміністратори, банки-зберігачі). Це, в свою чергу, потребує нагляду за їх діяльністю. Значна кількість контролюючих органів за діяльністю недержавних пенсійних фондів не свідчить про ефективність їх діяльності, в ряді випадків, навпаки, виникає дублювання функцій, ускладнюється обмін інформацією стосовно виявлених правопорушень та зумовлює необхідність єдиного Органу державного нагляду та контролю за діяльністю НПФ.

Функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення пов'язане з діяльністю фінансових інституцій, які надають певний спектр фінансових послуг їх споживачам в умовах ринкової конкуренції. Будь-яка система накопичення грошових коштів у будь-якій країні наражається на різноманітні ризики. І для того, щоб їх вплив не набував руйнівної сили у процесі функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення, з метою захисту та збереження накопичених пенсійних коштів, чинним законодавством передбачено комплекс захисних механізмів, реалізація яких проводиться як за допомогою зовнішнього контролю, так і через установлення контрольних процедур у самій системі [44]. Одним із механізмів контролю захисту пенсійних активів можна вважати обов'язкове дотримання законодавчо встановленого рівня їх диверсифікації, а також законодавчо визначених напрямів витрат, за якими вони можуть використовуватися, зокрема: інвестування пенсійних активів виконання

зобов'язань перед учасниками; оплата послуг особам, які обслуговують недержанні пенсійні фонди тощо, Щодо внутрішнього системного контролю можна зазначити наступне. Система недержавного пенсійного забезпечення побудована таким чином, що пенсійні заощадження розмежовані та відокремлені від активів засновників пенсійних фондів, адміністраторів фондів, осіб, що здійснюють управління пенсійними активами, та інших установ, які будь-яким чином могли б бути зацікавлені у запозиченні чи використанні цих коштів. Такий стан речей дозволяє уникнути несанкціонованого розпорядження коштами пенсійних фондів та їх банкрутства.

Слід зазначити, що учасники недержавних пенсійних фондів мають можливість самостійно контролювати ефективність роботи цих фондів, а також рух власних коштів, які вони довірили їм. Перш за все це відбувається завдяки обов'язковому щорічному опублікуванню результатів діяльності фондів у засобах масової інформації: фінансові показники, отримані за результатом річної роботи, перелік фінансових активів, їх частка в загальному інвестиційному портфелі фонду та інша важлива інформація, яка дозволяє вчасно зорієнтуватись учаснику в надійності вибраного ним фонду. Щодо особистих накопичень, контроль реалізується завдяки наданню інформації адміністратором фонду з індивідуального пенсійного рахунку, відкритого на ім'я такого учасника. До того ж останній у будь-який час може здійснити запит про стан облікованих коштів на власному рахунку.

Не менш важливим також є право учасників фондів бути активно задіяними у поточній діяльності через участь на засіданнях ради фонду – єдиного органу управління, який приймає рішення щодо основних питань роботи. Необхідність саме державного контролю за діяльністю установ недержавного пенсійного забезпечення є очевидною та випливає з того, що споживачі відповідних послуг не володіють достатніми знаннями у цій сфері, тому мають бути захищені.

Підходи до контролювання істотно різняться у країнах світу.

У деяких країнах ЄС діяльність пенсійних фондів регулюється спеціальними правилами, в інших – на загальних зі страховими компаніями підставах (тобто вони підпадають під такі ж вимоги до платоспроможності, технічних резервів та обмеження інвестування, що й компанії страхування життя) [4]. При цьому, при всіх відмінностях контролю, спільним залишається наступне: – вимога реєстрації пенсійних фондів регулюючим органом; – певна юридична форма організації; – регулярне звітування та повноваження контролюючого органу втручатися у діяльність пенсійних фондів у визначених випадках; – дотримання правил щодо інвестування накопичених пенсійних внесків, особливо вимога здійснення —розсудливого інвестування. Отже, в системі недержавного пенсійного забезпечення існує декілька рівнів контролю: взаємний контроль суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення; державний контроль; контроль з боку ради недержавного пенсійного фонду, його учасників, вкладників та засновників; державне ліцензування всіх юридичних осіб, що здійснюють свою діяльність в системі недержавного пенсійного забезпечення [4]. Створення дієвої системи захисту та контролю за діяльністю суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення великою мірою унеможливує зловживання пенсійними коштами та запобігає їх нецільовому використанню.

Третій рівень пенсійного забезпечення створюється у вигляді системи добровільного недержавного пенсійного забезпечення за пенсійними схемами з визначеними внесками, які вимагають менших адміністративних витрат. Основу такої системи становлять недержавні пенсійні фонди, які за типами поділятимуться на відкриті, корпоративні та професійні.

Іншою формою заощаджень у межах третього рівня є відкриття пенсійних депозитних рахунків у банківських установах або страхових організаціях за ініціативою окремої особи.

В рамках цієї системи працівники матимуть можливість, у разі бажання і досить високого заробітку, додатково до заощаджень у Накопичувальному фонді, перераховувати внески до обраного ними недержавного пенсійного фонду. Важливим у функціонуванні третього рівня пенсійної системи є те, що, система недержавних пенсійних фондів дозволяє залучати також і кошти роботодавців до формування пенсійних заощаджень їх працівників, і таким чином ще більше сприяє підвищенню рівня життя громадян на заслуженому відпочинку. Передбачається, що для роботодавців, які використовують шкідливі умови виробництва, здійснення пенсійних відрахувань на користь таких працівників поступово стане обов'язковим (такі відрахування здійснюватимуться у професійні або корпоративні пенсійні фонди). Розмір пенсії в такій системі залежить від розміру страхових внесків та терміну, протягом якого ці внески накопичувались і розміру отриманого на них інвестиційного доходу.

Таким чином погоджуємось із тим, що найважливішими умовами ефективного проведення пенсійної реформи в цілому та запровадження накопичувальної пенсійної системи, зокрема, мають бути: повернення довіри громадян до фінансових установ та до органів державної влади; безумовне дотримання принципів верховенства права, незворотності в часі дії законів; забезпечення законодавчо встановлених державних гарантій окремим категоріям населення та ін. [45].

Вдосконалення концепції і параметрів обраної моделі пенсійної системи з урахуванням національної специфіки і її потенціалів дозволить забезпечити високі соціальні стандарти життя громадян непрацездатного віку та реалізувати задекларовані принципи соціальної держави в Україні.

На основі проведеного дослідження вважаємо, що перспективи розвитку пенсійної системи в Україні пов'язані передусім із забезпеченням її платоспроможності та фінансової стійкості у довгостроковій перспективі, які

можна досягти шляхом посилення дії страхових принципів у діючій солідарній системі, впровадження накопичувального страхового складника та ефективнішого функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення. Другий та третій рівні пенсійної системи можуть частково перейняти на себе тягар ПФУ, а отже, зменшити навантаження на бюджет держави та збільшити пенсійні виплати. Це дасть змогу диверсифікувати джерела отримання доходів після досягнення пенсійного віку, послабити в подальшому значний вплив демографічного фактору на стан солідарної пенсійної системи, оскільки спостерігається тенденція зменшення працюючого населення на фоні збільшення чисельності одержувачів пенсійних виплат.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Проведене кваліфікаційне дослідження з актуальних питань теорії та практики пенсійного забезпечення в Україні та світі дає змогу сформулювати наступні висновки.

Важливою складовою системи соціального захисту населення є система пенсійного забезпечення. Пенсійна система відіграє вирішальну роль не лише в соціальному і суспільно-політичному житті країни, а й в її фінансовій системі, впливаючи на формування і перерозподіл грошових ресурсів. Це зумовлює необхідність постійного вдосконалення системи пенсійного забезпечення у відповідності до потреб суспільства і реального рівня економічних досягнень.

Система пенсійного забезпечення в Україні має трирівневу структуру: 1 рівень – солідарна система державного пенсійного забезпечення, 2 рівень – обов'язкова накопичувальна пенсійна система, 3 рівень – недержавне пенсійне забезпечення. На сучасному етапі в Україні функціонує перший і третій рівень пенсійної системи. Другий рівень пенсійної системи знаходиться в стані запровадження в Україні.

Встановлено, що управління фінансовими ресурсами солідарної системи пенсійного забезпечення здійснює Пенсійний фонд України. Основним джерелом формування доходів Пенсійного фонду є надходження від сплати єдиного соціального внеску. В свою чергу, пріоритетним напрямом видатків Пенсійного фонду є фінансування державних пенсій: за віком, по інвалідності, у зв'язку із втратою годувальника.

Визначено, що рівень перерозподілу коштів Пенсійного фонду з метою соціального захисту населення є недостатнім і не забезпечує гідний рівень добробуту громадян, які досягли пенсійного віку.

Виявлено, що існуючі сьогодні пенсійні системи у країнах світу мають істотні відмінності, які зумовлені їх економічним розвитком, політичною структурою, особливостями поділу відповідальності між державним і приватним секторами, а також історичними традиціями окремо взятої країни, а тому жоден підхід до реалізації пенсійної політики не можна визнати універсальним. Проте у більшості країн пенсійні системи є багаторівневими: мають державний рівень, що є розподільчим, а також додаткові рівні, які базуються на накопичувальному механізмі. У зв'язку зі світовими інтеграційними процесами в останні роки відбувається зближення цих рівнів.

На основі проведеного дослідження вважаємо, що перспективи розвитку пенсійної системи в Україні пов'язані передусім із забезпеченням її платоспроможності та фінансової стійкості у довгостроковій перспективі, які можна досягти шляхом посилення дії страхових принципів у діючій солідарній системі, впровадження накопичувального страхового складника та ефективнішого функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення. Другий та третій рівні пенсійної системи можуть частково перейняти на себе тягар Пенсійного фонду України, а отже, зменшити навантаження на бюджет держави та збільшити пенсійні виплати. Це дасть змогу диверсифікувати джерела отримання доходів після досягнення пенсійного віку, послабити в подальшому значний вплив демографічного фактору на стан солідарної пенсійної системи, оскільки спостерігається тенденція зменшення працюючого населення на фоні збільшення чисельності одержувачів пенсійних виплат.

Реформування пенсійного законодавства має також включати справедливий механізм зростання пенсійних виплат до загальноєвропейського рівня (не менше 55–60% від середньої заробітної плати), створення прозорості пенсійної системи, а також підвищення індивідуальної зацікавленості громадян у формуванні пенсійних накопичень і самостійному виборі напрямів інвестування на третьому рівні

пенсійної системи. При цьому необхідно дотримуватись принципу соціальної справедливості, незаперечною основою якого у пенсійному страхуванні виступає залежність трудових пенсій від трудового вкладу громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко А. Пенсійне забезпечення громадян – складова соціальної політики держави [Електронний ресурс]. / А. Бабенко. – Режим доступу: www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/.../12.pdf 136. – Назва з екрану.
2. Бевзенко О. В. Ефективність функціонування Пенсійного фонду України / О. В. Бевзенко // Науковий вісник ЧДЕУ, 2012. – № 3. – С. 224–230.
3. Белоусов В. М. Підходи та моделі системи пенсійного забезпечення: міжнародний досвід для України / В. М. Белоусов // Держава та регіони. Сер. : Державне управління. – 2013. – № 2. – С. 37-42.
4. Буряченко О. Є. Дослідження кращих пенсійних систем світу / О. Є. Буряченко // Materiały X Międzynarodowej naukowo–praktycznej konferencji «Naukowa przestrzeń Europy - 2014» Volume 14. Historia. Politologia.: Przemysł. Nauka i studia – P. 92–95.
5. Дідковська Т. О. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні: Сучасні реалії та перспективи розвитку / Т. О. Дідковська // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 253–257.
6. Єлісеєва Л.В. Пенсійна система України: виклики та перспективи / Л.В. Єлісеєва // Економічний аналіз. - 2016. -[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://oaji.net/articles/2016/898-1469273859.pdf>.
7. Жмурко І. Сутність пенсійної системи та її місце в системі соціального захисту населення / І. Жмурко // Бізнес Інформ. - 2014. - № 12. - С. 303-306.

8. Завора Т. М. Оцінювання ефективності системи пенсійного забезпечення України / Т. М. Завора // Економіка і регіон: наук. вісн. - Полтава: ПолтНТУ, 2016. -[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/4/17.pdf>.
9. Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2019 рік / Офіційний сайт Пенсійного фонду України. – 2019. -[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/doccatalog/document?id=246432>.
10. Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2018-2020 рр. / Офіційний сайт Пенсійного фонду України. -[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua>.
11. Колодій А. Фінансове забезпечення пенсійного страхування в Україні / А. Колодій // Вісник Львівського аграрного університету: Збірник наукових праць. - 2015. - С.67-72.
12. Конституція України. -[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.
13. Кравченко І.О. Місце та призначення Пенсійного фонду України в системі державних органів / І.О. Кравченко // Публічне право. - 2013. - №2(10). - С. 105-109.
14. Мак Таггарт Г. Пенсійні системи країн світу: порівняльний аспект / Грег Мак Таггарт //Людина і праця. – 2014. - № 7 – С. 61-66.
15. Мальований М. Теоретичні основи фінансового забезпечення соціального захисту / М. Мальований // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 5/1 (132). – С. 174–185.

16. Мартюшев С. М. Щодо сутності пенсійного забезпечення працівників // Форум права. – 2013. – № 3. – 347-351 с.
17. Меленюк В.О. Теоретичні основи державної соціальної політики в Україні / В.О. Меленюк // Держава та регіони. – Державне управління. – 2012. – № 1. – С. 126–132.
18. Міронова Л.О. Бюджетний процес: сутність, стадії здійснення та методи управління / Л.О. Міронова, В.Є. Дем'яненко, М.І. Буряк // Вісник ДДФА: Економічні науки. – Дніпропетровськ.: 2012. – № 2(28). – С. 127-133.
19. Огляд основних підсумків роботи Пенсійного фонду України за 2018 рік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pfu.gov.ua/367997oglyad-osnovnyh-pidsumkiv-roboty-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-2018-rik/> (дата звернення 23.04.2019). – Назва з екрана.
20. Пищуліна О. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії / [О. Пищуліна, О. Коваль, Т. Бурлай] ; Центр Разумкова. - Київ : Заповіт, 2017. - 453 с.
21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 24 грудня 2015 р. № 911-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 5. – 50 с.
22. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49–51. – 376 с.
23. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2017 рік: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 р. № 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/17-2017-п>.
24. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2017 рік:

Постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 р. №17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17-2017-%D0%BF>.

25. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2018 рік: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 січня 2018 р. №8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2018-%D0%BF>.

26. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 8 липня 2011 р. № 3668-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 12–13. – 82 с.

27. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. №3668 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>.

28. Результати опитування українців про пенсійну реформу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=245&Item. – Назва з екрану.

29. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи: монографія / О. П. Кириленко, Б. С. Малиняк, О. В. Петрушка та інш.; за ред. О. П. Кириленко, Б. С. Малиняка. — Тернопіль : ТНЕУ, 2013. — 350 с.

30. Розмір української пенсії порівняли зі світовими показниками: інфографіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.media/ukrain/291310>.

31. Рудик В. Пріоритетність економічних чинників у реформуванні пенсійної системи України/ В. Рудик // Світ фінансів. - 2016. - № 3. - С. 20-30.

32. Рудик В.К. Використання зарубіжного досвіду в розвитку пенсійного страхування в Україні // Формування ринкових відносин. – 2018. – №2. – с. 180185.

33. Сазонець, І. Л. Фінансовий механізм пенсійної системи України в умовах трансформації світової економіки: [монографія] / І. Л. Сазонець. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2008. – 396 с.
34. Свенчіцкі М.,Ткаченко Л., Чапко І. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: Прогноз – 2050. – К.: Аналітично – дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. – 72с.
35. Сидор І.П. Бюджетне забезпечення соціального захисту населення: теоретичні аспекти та вітчизняна практика / І.П. Сидор // Ефективна економіка – 2015. – № 9. – С. 118-126.
36. Сільченко С. Реформування солідарної системи пенсійного страхування в Україні: проблеми правової регламентації / С. Сільченко // Право України. - 2012. - №6. - С. 47-51
37. Слюсарчук О. П. Актуальні проблеми подальшого реформування системи пенсійного забезпечення в Україні / Слюсарчук О. П., Бутурлакiна Т. О. // Теорія та практика державного управління. -2013. - Вип. 2 (41).
38. Сокоринський Ю.В. Проблеми правового регулювання пенсійного забезпечення / Ю.В. Сокоринський // [Електронний ресурс] / Науковий вісник Херсонського державного університету. - 2018. –Випуск 2.Том 3. - С. 31-34. - Режим доступу: http://lj.kherson.ua/2018/pravo02/part_3/9.pdf.
39. Статистичні показники діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nssmc.gov.ua>.
40. Тесленко Т. Проблеми демографічної ситуації в Україні та Дніпропетровщини з урахуванням перспективи демографічного стану на період до 2050 року // Збірник наукових праць ДЕТУТ. Серія «Економіка і управління». – 2014. – Вип. 28. – С.262 – 269 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpdetut_eiu_2014_28_35 .

41. Теслюк С.А. Історико-фінансові аспекти формування і розвитку пенсійного забезпечення / С.А. Теслюк // Науковий вісник Херсонського державного університету: Економічні науки. - 2015. - №12. - С. 162-165.
42. Ткаченко Л. Г. Кодифікація пенсійного законодавства: передумови та проблеми / Л. Г. Ткаченко // Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення : зб. наук. праць. Матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25-26 квіт. 2013 р.) ; за ред. проф. М. І. Іншина, проф. Н. М. Хуторян, доц. В. І. Щербини. - К. : Ніка-Центр, 2013. - С. 634-638.
43. Філоненко О.А. Механізми державного регулювання пенсійної системи в Україні / О. А. Філоненко // Вісник Академії митної служби України. Серія : Державне управління. - 2014. - № 2. - С. 114–119.
44. Фінанси пенсійного забезпечення: монографія / І.Я. Чугунов, О.В. Насібова. - Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. - 248 с.
45. Хемій Г. Фінансова стійкість системи державного пенсійного страхування України / Г. Хемій // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2016. – Вип. 3. – С. 88-94.
46. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія/ М.М. Шумило. – К.: Ніка-Центр, 2016. – 680с.

ДОДАТКИ

Додаток А Структура системи пенсійного забезпечення в Україні

Джерело: Складено автором за даними Пенсійного фонду України // [Електронний ресурс]: - Режим доступу: www.pfu.gov.ua.

Додаток Б

Принципи реалізації процесу реформування пенсійної системи України

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Соціальна справедливість, прийнятність, розуміння та підтримка реформи широкими верствами населення

Свобода вибору, підвищення зацікавленості і відповідальності громадян за свій бодробут у старості

Економічна обґрунтованість та фінансова спроможність стійкості пенсійної системи

Сприяння зростанню національних заощаджень та економічному розвитку країни

Захищеність від політичних ризиків

Джерело: Складено автором за даними: Сокоринський Ю.В. Проблеми правового регулювання пенсійного забезпечення / Ю.В. Сокоринський // [Електронний ресурс] / Науковий вісник Херсонського державного університету. - 2018. - Випуск 2. Том 3. - С. 31-34. - Режим доступу: http://lj.kherson.ua/2018/pravo02/part_3/9.pdf.